

ПАЛІТЫКА ЦАРЫЗМУ АДНОСНА ГАРАДОЎ БЕЛАРУСІ Ў КАНТЭКСЦЕ ГІСТАРЫЧНАЙ ПАМЯЦІ І ІДЭНТЫЧНАСЦІ ГАРАДЖАНАЎ

ІНА СОРКІНА

Анотацыя: аўтар паказвае праявы палітыкі царызму (ў галіне стварэння гарадскіх цэнтраў, гарадской геральдыкі, тапаніміі ды урбананіміі, гарадской святочнай культуры, тэатральнага жыцця, горадабудаўніцтва), якія ўплывалі на сферы гістарычнай памяці ды ідэнтычнасці гараджанаў Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XX стагоддзяў.

Ключавыя словы: горад, гараджане, Беларусь, гістарычная памяць, ідэнтычнасць.

TSARIST POLICY TOWARDS THE CITIES OF BELARUS IN THE CONTEXT OF HISTORICAL MEMORY AND IDENTITY OF CITIZENS

Abstract: The author shows manifestations of tsarist policy in the field of creation of urban centers, urban heraldry, toponyms and city names, urban festival culture, theater life, urban planning, which influenced the field of historical memory and identity of citizens (townspeople) of Belarus in the late 18th – early 20th centuries.

Keywords: City (Town), Citizens (Townspeople), Belarus, Historical Memory, Identity.

Для разгляду палітыкі царызму адносна гарадоў беларуска-літоўскага краю, скіраванага на вырашэнне праблемы ўмяшальніцтва расійскіх уладаў у гістарычную памяць і ідэнтычнасць гараджанаў, найбольш падыходзіць метаад аналізу выпадкаў (case-study), выяўленых у дакументах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродне і Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў Вільні, а таксама прыведзеных у працах Захара Шыбека, Анатоля Цітова, Сяргея Харэўскага.

Сферы гістарычнай памяці і ідэнтычнасці гараджанаў закранала палітыка царызму ў галіне горадаўтварэння. Пад гэтым тэрмінам разумеецца працэс узбудавання населеных пунктаў, у выніку чаго за імі юрыдычна замацоўваецца статус гарадоў. Царскія ўлады нязменна займаліся стварэннем такой сістэмы гарадскіх цэнтраў, якая б дазваляла перш за ўсё паспяхова кіраваць далучаным краем. У імперскай дзяржаве была запатрабаваная толькі адміністрацыйная функцыя гарадскіх паселішчаў. Перспектывы эканамічнага развіцця гарадоў, як правіла, ігнараваліся. Па-за новастворанай сістэмай гарадоў засталіся многія “месты” (гарады) даўняга Вялікага Княства Літоўскага, якія былі пераведзены ў разрад мястэчак як адміністрацыйна непатрэбныя імперыі (Шыбека, 2009: 117).

З цяжкасцямі дабіваліся гарадскога статусу (Смаргонь) ці ўвогуле не прызнаваліся гарадамі (Баранавічы) населеныя пункты, якія ўздымаліся да ўзроўню гарадоў. Гэта не магло не адбіцца на ўжо сфармаванай у часы ВКЛ гарадской ментальнасці жыхароў непрызнаных царызмам гарадоў, а таксама на развіцці ўрбанізаванай ментальнасці насельнікаў буйных гандлёва-прамысловых цэнтраў, якім не хапала толькі афіцыйнага гарадскога статусу.

Агульнай тэндэнцыяй гербатворчасці ў расійскі перыяд было мэтанакіраванае знішчэнне папярэдніх гербаў, частковая замена іх гербамі штучна вынайдзенымі, якія не мелі сувязі з гісторыяй і мясцовымі традыцыямі, падменай паняцця “гарадскі герб” паняццем “герб павятовы”. Стваральнікі “новых” гербаў ставілі перад сабой задачу праслаўлення царызму і зацвярджэння ягонай улады (Цітоў, 1999: 106, 114).

Палітыка, накіраваная на планамернае вынішчэнне тутэйшай ідэнтычнасці, праявілася і ва ўмяшанні расійскай улады ў мясцовы ўрбанізм ландшафт. Падчас масавага змянення назваў вуліц беларускіх гарадоў у 1864–1866 гады пад перайменаванне падпалі ўсе вуліцы з “польскім”, каталіцкім зместам. На думку ўладаў, *“некоторые улицы и переулки носят устаревшие польские названия, лишённые смысла и значения, не сродные русскому духу и не соответствующие значению самых городов, как центров русской администрации”* (ЛДГА, 1865: 1). У Мінску плошча Высокага рынку стала Саборнай, вуліца Бернардзінская –

Манастырская, Дамініканская – Петрапаўлаўскай, Зборавая – Турэмнай, Францішканская – Губернатарскай, Плябанская – Шырокай і гэтак далей. У Гродне вуліца Дамініканская была перайменавана ў Саборную, Брыгіцкая – Купецкую; з’явіліся патранімічныя назвы вуліц, якія называліся мясцовымі ўладамі ў гонар рэальных асобаў: Кутузаўская і Мураўёўская. А вось хадайніцтва гарадзенскай гарадской думы ў 1907 годзе аб перайменаванні Палявой вуліцы ў Гродне ў вуліцу Элізы Ажэшка выклікала жорсткую крытыку з боку губернскай адміністрацыі. Губернатар характарызаваў Э. Ажэшку як *“ярую польскую нацоналістку, крупную величину в лагере противников русского дела в Северо-Западном крае”* і выказаў шкадаванне, што грамадскасць горада ужо выпрасіла для Ажэшкі званне ганаровай грамадзянкі горада, і адзначаў, што гэтага *“более чем достаточно для выражения сочувствия со стороны русского города польской писательнице”* (ЛДГА, 1908: 2).

Пад перайменаванне траплялі і назвы паселішчаў. У 1866 годзе быў складзены спіс населеных пунктаў, назвы якіх *“подверглись извращению во время польского господства в здешнем крае”* і якім неабходна вярнуць *“местные русские названия”*. У Гродзенскай губерні ў такім спісе было 558 населеных пунктаў, у тым ліку і некаторыя мястэчкі: мястэчка Казлоўшчызна стала Казлоўкай, мястэчка Здзенцел – Дзятлава, мястэчка Здзітава – Жытава, мястэчка Жыдомля – *“Благовещенское”* (ЛДГА, 1866: 1–24).

Спраба гвалтоўнага выцяснення з памяці былых грамадзянаў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай падзеяў і імёнаў іх мінуўшчыны праяўлялася ў забароне святкаванняў гістарычных гадавінаў (такіх падзей, як Люблінская унія (1569), разгром туркаў пад Венаю Янам III Сабескім у 1683 годзе). Не дазвалялася ўшаноўваць памяць класікаў польскай літаратуры. Адначасова адбывалася навязваннем жыхарам беларуска-літоўскага краю расійскага юбілейна-ўшанавальнага канона. Вялікая ўвага надавалася арганізацыі шматлікіх імпрэзаў, прысвечаным юбілейным датам расійскай гісторыі і расійскіх манархаў (Соркіна, 2012: 291–311).

Гістарычная палітыка ўладаў праяўлялася і ў кантролі над тэатральным жыццём гарадоў. Так, на падтрымку рускага тэатра ў Гродне выдзяляліся спецыяльныя ўрадавыя субсідыі: па звестках на 1873 год – 1000 руб. У той жа час на сцэну не дапускалася нічога, што магло б паспрыяць абуджэнню і ўмацаванню нерасійскай нацыянальнай свядомасці глядачоў. У маі 1888 года разбіраўся скандальны выпадак аб паказе ў гарадзенскім гарадскім тэатры пасля канцэрта опернай спявачкі Цэзарыні аддзялення, якое складалася з польскіх балетных нацыянальных танцаў. Віленскі генерал-губернатар патрабаваў

тлумачэнняў, бо “допущение в здешнем крае на публичных представлениях чего бы то ни было национально-польского не только не уместно, но и воспрещено” (НГАБ у Гродне).

Палітыка, накіраваная на планамернае вынішчэнне тутэйшай ідэнтычнасці, праявілася ў разбурэнні мясцовага каларыту старых ліцвінска-беларускіх гарадскіх цэнтраў. Падчас непазбежнай мадэрнізацыі гарадоў знішчаліся ратушы (у 1857 годзе быў знесены будынак ратушы ў Мінску), руйнаваліся альбо перабудоўваліся да непазнавальнасці старажытныя каталіцкія святыні (у 1896–1898 гадах была перабудаваная ў псеўдарускім стылі “Фара Вітаўта” ў Гродне), змяняліся функцыі старых ансамбляў (комплекс езуіцкага кляштара ў Гродне быў ператвораны ў турму). З мэтай стварэння магутнай крэпасці на заходніх рубяжах Расійскай імперыі ў 1830-я гады поўнасцю быў знішчаны сярэдневяковы Брэст, багаты архітэктурнымі каштоўнасцямі (старажытны замак, 10 каталіцкіх і ўніяцкіх храмаў, гандлёвая плошча з ратушай, палацам князя Чартарыйскага і іншымі будынкамі).

На гэтых прыкладах бачна, як у царскія часы закладваліся асноўныя прынцыпы каланіяльнай горадабудаўнічай практыкі ў Беларусі: гвалтоўная змена функцыяў старых ансамбляў, брутальнае разбурэнне важных у духоўным і гістарычным сэнсах аб’ектаў, наўмыснае стварэнне эстэтычнага канфлікту праз радыкальную стылістычную змену альбо пабудову чужародных і несумаштабных аб’ектаў у традыцыйным высокамастацкім асяроддзі (Харэўскі, 2007: 80–86).

Такім чынам, палітыка царызму адносна гарадоў беларуска-літоўскага краю была падпарадкаваная палітычным і ідэалагічным інтарэсам самадзяржаў і была накіравана на ператварэнне гарадскіх паселішчаў былога ВКЛ ў расійскія правінцыйныя цэнтры, а гараджан – у паслухмяных падданых Расійскай імперыі з адпаведнай ментальнасцю і гістарычнай памяццю. Гарады і гараджане нашага краю зазналі на сабе ўздзеянне палітыкі расійскай каланіяльнай улады па барацьбе з польска-каталіцкім уплывам і паслядоўнай русіфікацыі, асабліва пасля разгрому паўстання 1863 года. Хоць канчаткова сваёй мэты царскаму ўраду дасягнуць не ўдалося, аднак сферы памяці, ментальнасці, ідэнтычнасці гарадскога насельніцтва не маглі не зведаць пэўнай дэфармацыі, што накладвала адбітак, у прыватнасці, на працэсы нацыястварэння ў рэгіёне.

Бібліяграфія

1. Шыбека, Захар (2009). *Гарадская цывілізацыя: Беларусь і свет*. Вільня: ЕГУ.

ТРЭЦІ МІЖНАРОДНЫ КАНГРЭС ДАСЛЕДЧЫКАЎ БЕЛАРУСІ
Працоўныя матэрыялы. Том 3 (2014)

2. Цітоў, Анатоць (1999) *Сфрагістыка і геральдыка Беларусі*. Мінск: РІВШ БДУ.
3. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (ЛДГА). Фонд 378, агульны адзел. 1865 год. Спр. 1977.
4. ЛДГА. Ф. 378, агульны адзел. 1866 год. Спр. 378.
5. ЛДГА. Ф. 378, агульны адзел. 1908 год. Спр. 525.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ) у Гродне. Ф.1. Воп. 8. Спр. 2129.
7. Харэўскі, Сяргей (2007). *Два стагоддзі руйнавання Горадні // Горад святога Губерта*. Краязнаўчы альманах. Выпуск трэці. Варшава.
8. Соркіна, Іна (2012). *Гістарычная палітыка ў Гродне ў другой палове XIX – пачатку XX ст. паводле матэрыялаў архіўных фондаў мясцовай адміністрацыі // Гарадзенскі палімпсест*. 2011. Асоба, грамадства, дзяржава. XV–XX стст. / Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. Мінск: Зміцер Колас.